

І. М. Кучеренко, канд. юрид. наук, ст. наук. співроб.

Інститут держави і права НАН України,
відділ проблем цивільного, трудового та підприємницького права,
вул. Трьохсвятительська, 4, Київ, 01001, Україна

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ СТВОРЕННЯ, ДІЯЛЬНОСТІ, РЕОРГАНІЗАЦІЇ ТА ЛІКВІДАЦІЇ АКЦІОНЕРНИХ ТОВАРИСТВ

Розглянуто правові питання регулювання створення, діяльності, реорганізації та ліквідації акціонерних товариств. На основі аналізу чинного законодавства зроблено теоретичні узагальнення і практичні рекомендації щодо застосування законодавства, яке регулює зазначені питання, вносяться пропозиції щодо удосконалення законодавства.

Ключові слова: акціонерне товариство, господарські товариства, права акціонерів, акція, установчий договір, договір про спільну діяльність, статут, статутний фонд акціонерного товариства.

Одним із найбільш розповсюджених видів господарських товариств є акціонерні товариства. Однією з причин створення значної кількості акціонерних товариств є приватизація державного й комунального майна та корпоратизація державних підприємств.

До акціонерних товариств належать: відкрите акціонерне товариство, акції якого можуть розповсюджуватися шляхом відкритої підписки та купівлі-продажу на біржах; закрите акціонерне товариство, акції якого розподіляються між засновниками і не можуть розповсюджуватися шляхом підписки, купуватися та продаватися на біржі. У зв'язку з тим, що закрите акціонерне товариство визначалося через поняття "розподілення" акцій між засновниками, на практиці виникло питання, чи можуть акції закритого акціонерного товариства відчужуватися його акціонерами не засновникам товариства. На нашу думку, розподілення акцій між засновниками провадиться тільки у процесі створення акціонерного товариства. Відповідно до ст. 29 Закону, при створенні акціонерного товариства акції можуть бути розповсюджені у закритих акціонерних товариствах шляхом "розподілу" всіх акцій між засновниками. Отже, акції розподіляються між за-

сновниками тільки у процесі створення. З дня реєстрації акціонерного товариства й набуття ним прав юридичної особи засновники набувають статусу акціонерів.

Щодо права акціонерів закритого акціонерного товариства на відчуження акцій не акціонерам товариства, то відповідно до ст. 4 Закону України "Про власність", власник на свій розсуд володіє, користується й розпоряджається належним йому майном і має право вчиняти щодо свого майна будь-які дії, що не суперечать закону. Чинне законодавство України не містить заборон щодо права відчуження акцій акціонерами закритих товариств. Ст. 28 Закону України "Про господарські товариства" визначає, що акція може бути придбана також на підставі договору з її власником або держателем за ціною, що визначається сторонами, або за ціною, що склалася на фондовому ринку, а також у порядку спадкоємства громадян чи правонаступництва юридичних осіб та з інших підстав, передбачених законодавством (у редакції Закону від 23.12.1997).

Стара редакція статті 28 Закону визначила, що, якщо інше не передбачено статутом товариства, акція може

бути придбана також на підставі договору з її власником або держателем за ціною, що визначається сторонами, або за ціною, що склалася на фондовому ринку, а також у порядку спадкоємства громадян чи правонаступництва юридичних осіб. Отже, статутами акціонерних товариств, як закритих, так і відкритих, можна було передбачати обмеження щодо розпорядження акціонерами належними їм акціями. Але у зв'язку з внесенням змін до ст.28 Закону й виключення з неї застереження "якщо інше не передбачено статутами акціонерних товариств" не можна у статутах, як закритих, так і відкритих акціонерних товариств, визначати обмеження акціонерам розпоряджатися належними їм на праві власності акціями. Тому, навіть у тому випадку, коли статутом акціонерних товариств передбачають обмеження щодо заборони акціонерам продавати акції, то акціонери таких товариств мають право без обмежень реалізовувати своє право власності і відчужувати належні їм акції без обмежень.

Отже, акціонер закритого акціонерного товариства має право без обмежень вільно розпоряджатися своєю власністю і відчужувати належні йому акції як акціонерам закритого акціонерного товариства, так і іншим фізичним чи юридичним особам.

Одним із недоліків Закону "Про господарські товариства" є протиріччя між окремими нормами, які викладені у загальних положеннях цього закону та у його окремих главах, які регулюють порядок створення та діяльності акціонерного товариства.

Так, у ст. 4 Закону зазначається, що акціонерне товариство створюється й діє на підставі установчого договору й статуту. Державна комісія з цінних паперів та фондового ринку дала роз'яснення № 9 від 19.03.97, яким визначила, що, оскільки стаття 4 Закону України "Про господарські товариства" передбачає наявність в установчих документах товариства відомостей про склад засновників, перехід прав власності на акції закритого акціонерного

товариства повинен супроводжуватись внесенням відповідних змін до установчих документів. Але ст. 26 Закону зазначає, що засновники акціонерного товариства укладають між собою договір, що визначає порядок здійснення ними спільної діяльності по створенню акціонерного товариства, відповідальність перед особами, що підписалися на акції, і третіми особами. Отже, з цього можна зробити висновок, що засновники акціонерного товариства укладають не установчий договір, а договір про здійснення спільної діяльності по створенню акціонерного товариства, й дія зазначено договору припиняється з дня реєстрації акціонерного товариства, тобто досягнення засновниками цілі створення акціонерного товариства. Ст.41 Закону визначає, що загальні збори акціонерного товариства вносять зміни лише до статуту товариства, а не установчого договору.

Отже, на нашу думку, дія установчого договору про створення акціонерного товариства (закритого, відкритого) припиняється після досягнення цілі — створення й реєстрації акціонерного товариства, і тому вносити зміни до установчого договору не потрібно.

У загальних положеннях закону дуже часто застосовується термін "учасник", не пояснюючи, у яких видах товариства є такий суб'єкт. Так, у ст. 3 Закону зазначається, що учасниками господарського товариства можуть бути юридичні та фізичні особи, ст.4 вимагає, щоб в установчих документах товариства були зазначені учасники товариства, ст.10 та 11 визначають права та обов'язки учасників товариства і т.д., Але вже у розділі 2 глави 1 "Акціонерні товариства" таких суб'єктів немає, а йдеться лише про засновників та акціонерів. Ст.4 Закону "Про цінні папери та фондову біржу" визначає, що акція — цінний папір без установленого строку обігу, що засвідчує дольову участь у статутному фонді акціонерного товариства, підтверджує членство в акціонерному товаристві та право на участь в управлінні ним, дає право його власни-

кові на одержання частини прибутку у вигляді дивіденду, а також на участь у розподілі майна при ліквідації акціонерного товариства.

Тому на практиці виникає багато складностей щодо вирішення питання, чи є акціонер — учасником, членом акціонерного товариства. На нашу думку, у законі повинна бути достатньо чітка термінологія й акціонери акціонерного товариства не можуть називатися його учасниками або членами. Щодо додержання вимоги ст.4 Закону про обов'язкове зазначення в установчих документах відомостей про склад засновників та учасників, то, на нашу думку, ця норма не може бути виконана в установчих документах акціонерних товариств.

По-перше, як уже було сказано вище, в акціонерному товаристві немає учасників.

По-друге, якщо установчий договір регулює відносини, які виникають при створенні акціонерного товариства, то засновники повинні бути зазначені лише в установчому договорі. У статуті товариства не потрібно зазначати засновників.

По-третє, не потрібно у статуті акціонерного товариства вказувати всіх акціонерів, що є власниками акцій, бо тоді при зміні власника акцій потрібно було б вносити відповідно зміни до статуту.

У ст. 13 Закону "Про господарські товариства" зазначається, що вкладками учасників та засновників товариства можуть бути будинки, споруди, обладнання та інші матеріальні цінності, цінні папери, права користування землею, водою та іншими природними ресурсами, будинками, спорудами, обладнанням, а також інші майнові права (у тому числі права на інтелектуальну власність), грошові кошти, в тому числі в іноземній валюті. Але ст. 8 Закону України "Про цінні папери та фондову біржу" передбачає, що акції оплачуються у гривнях, а у випадках, передбачених статутом акціонерного товариства, також в іноземній валюті або шляхом передачі майна. Отже, акції не можуть

оплачуватися правами на користування землею, водою та іншими природними ресурсами, будинками, спорудами, обладнанням, а також іншими майновими правами (у тому числі на інтелектуальну власність), а тільки грошима або майном, яке передається у власність товариства.

У ст. 24 Закону зазначається, що акціонерним визнається товариство, яке має статутний фонд, поділений на визначену кількість акцій рівної номінальної вартості, і несе відповідальність за зобов'язаннями тільки майном товариства. В той же час у цій же статті зазначається, що акціонери відповідають за зобов'язання товариства тільки в межах належних їм акцій, а у випадках, передбачених статутом, акціонери, які не повністю оплатили акції, несуть відповідальність за зобов'язаннями товариства також у межах несплаченої суми. Зазначена норма закону протирічає одна одній. Бо в одному випадку йдеться про відповідальність за зобов'язаннями товариства акціонерним товариством, а у другому — про відповідальність акціонера. Крім того, слід зазначити, що законодавством не визначається, у яких випадках акціонер несе відповідальність своїми акціями, а також несплаченою сумою за акції та перед ким — чи перед кредитором або перед самим товариством: у випадку ліквідації товариства, чи тоді, коли у товариства не вистачає коштів для погашення боргів. Вважаю, що більш точним було б визначити не відповідальність акціонера, а обов'язок акціонера у випадку ліквідації оплатити неоплачену вартість акцій, бо акціонер є боржник товариства, а не кредиторів товариства.

Засновниками акціонерного товариства можуть бути юридичні особи та громадяни (ст. 26 Закону). Але виникає питання, чи можуть бути засновниками акціонерного товариства особи без громадянства. На нашу думку, більш доцільно було б у зазначеній нормі закону застосувати не термін "громадяни", а термін "фізичні особи".

Для створення акціонерного товари-

ства засновники повинні зробити повідомлення про намір створити акціонерне товариство, здійснити підписку на акції, провести установчі збори і державну реєстрацію акціонерного товариства (ст.26 Закону). Але, як робиться це повідомлення (письмово, усно) законодавство відповіді не дає. Тому на практиці ніхто спеціального повідомлення про створення акціонерного товариства не робить. У випадку створення закритого акціонерного товариства, де акції при створенні розподіляються тільки між засновниками, тобто немає відкритого продажу, напевно чи є необхідність публікувати оголошення про створення акціонерного товариства. Щодо відкритого акціонерного товариства, то відповідно до ст. 23 Закону "Про цінні папери та фондову біржу" інформація про випуск акцій, що пропонуються для відкритого продажу, крім реєстрації, підлягає обов'язковому опублікуванню в органах преси Верховної Ради України та Кабінету Міністрів України й в офіційному виданні фондової біржі не менш як за 10 днів до початку передплати на ці цінні папери.

Тому вважаю, що вимога ст.26 Закону "Про господарські товариства" про обов'язок засновників зробити повідомлення про намір створити акціонерне товариство повинна бути виключена із зазначеної норми. А публікація інформації про випуск акцій і створення акціонерного товариства повинна бути зроблена відповідно до ст. 23 Закону "Про цінні папери та фондову біржу".

Статут акціонерного товариства, крім відомостей, указаних у статті 4 цього Закону, повинен містити відомості, зазначені у ст. 37 Закону, а саме: види акцій, що випускаються, їхню номінальну вартість, співвідношення акцій різних видів, кількість акцій, що купуються засновниками, наслідки невиконання зобов'язань по викупу акцій, строк та порядок виплати частки прибутку (дивідендів) один раз на рік за підсумками календарного року. На практиці виникає питання щодо визна-

чення у статутах акціонерних товариств наслідків невиконання зобов'язань по викупу акцій. З норми закону не можна зробити висновок, що це за зобов'язання по викупу акцій. Чи це викуп акцій акціонерним товариством власних акцій в акціонера відповідно до ст. 32 Закону "Про господарські товариства" і у зв'язку з цим потрібно зазначати у статуті товариства відповідальність акціонерного товариства за невикуп акцій в акціонера? Чи потрібно зазначати у статуті наслідки по невиконанню акціонером своїх зобов'язань по викупу акцій, тобто їхній оплаті? Усе це призводить до того, що у статутах акціонерних товариств по різному тлумачиться ця норма закону. Викуп власних акцій акціонерним товариством — це право, а не обов'язок акціонерного товариства, ні акціонерне товариство, ні акціонер не повинні нести відповідальність за обов'язок, якого немає. Щодо обов'язку акціонера викупу акцій (сплатити повністю їхню вартість), то порядок оплати акцій акціонером регулюється не статутом, а рішенням загальних зборів (зборів засновників) про випуск акцій. Тому вимогу, щодо зазначення у статуті акціонерного товариства наслідків невиконання зобов'язань по викупу акцій потрібно виключити зі ст. 37 Закону.

Стаття 31 Закону визначає, що у випадках, коли всі акції акціонерного товариства розподіляються між засновниками, вони повинні внести до дня скликання установчих зборів не менше 50 відсотків номінальної вартості акцій. У зв'язку з цим виникає питання про те, чи потрібно застосовувати цю норму закону до відкритих акціонерних товариств, якщо при підписці всі акції продаються тільки засновникам, якщо Закон вимагає оплачувати лише 30 відсотків номінальної вартості акцій. На нашу думку, ст. 31 потрібно застосовувати лише до закритих акціонерних товариств, про що потрібно чітко визначити у цій нормі.

Дуже багато суперечок ведеться щодо придбання акціонерним товари-

ством власних акцій: право чи обов'язок акціонера продавати акції акціонерного товариства, якщо загальними зборами прийнято рішення про викуп власних акцій. Ст. 32 Закону визначає, що акціонерне товариство має право викупити у акціонера оплачені ним акції тільки за рахунок сум, що перевищують статутний фонд, для їхнього наступного перепродажу, розповсюдження серед своїх працівників або анулювання. На нашу думку, право продавати чи не продавати акціонером акцій акціонерному товариству належить тільки йому.

Фізичній особі чи юридичній особі акції належать за правом власності. Згідно з п.1 ст.55 Закону України "Про власність" власник не може бути позбавлений права власності на своє майно, крім випадків, передбачених законодавством України. Підстави припинення права власності поділяються на такі, що залежать, і такі, що не залежать від волі власника. До підстав позбавлення права власності, які не залежать від волі власника, відноситься примусове оплатне вилучення майна у випадках, передбачених законом.

Виходячи зі змісту ст.32 Закону України "Про господарські товариства" можна зробити висновок, що передача акціонером акціонерному товариству права власності є оплатною, тому що акції викупаються акціонерним товариством за рахунок сум, що перевищують статутний фонд.

Оплатне позбавлення права власності можливе у випадку вилучення майна у власника з виплатою йому вартості майна. Згідно з п.3 ст.55 Закону України "Про власність", у випадках, передбачених законодавчими актами України, допускається оплатне вилучення майна у власника за рішенням суду чи іншого компетентного органу (службової особи). Власникові виплачується вартість цього майна у порядку й розмірах, встановлених законодавчими актами. Законом України "Про господарські товариства" та іншими законодавчими актами, не передбачений порядок та розмір виплати власникові акції її вар-

тості при викупі. Звідси можна зробити висновок, що викуп (придбання) акціонерним товариством акцій (відповідно до ст.32 Закону України "Про господарські товариства"), що випускаються ним, не можна вважати оплатним вилученням майна у власника. Тому на припинення права власності на акції шляхом викупу акцій згідно зі ст.32 Закону України "Про господарські товариства" потрібне обов'язкове волевиявлення обох сторін — акціонерного товариства й акціонера. У цивільному праві вольові правомірні дії, які безпосередньо спрямовані на досягнення правового результату (у нашому випадку на зміну власника акцій акціонерного товариства) визнаються договором.

Оскільки, за договором викупу акцій, акціонер зобов'язується передати майно (акції), у власність акціонерного товариства, а акціонерне товариство зобов'язується прийняти це майно (акції) та сплатити за нього відповідну грошову суму, такі відносини регулюються договором купівлі-продажу, вимоги, до якого встановлено главою 224 Цивільного кодексу України. Відносини, що складаються між акціонером та акціонерним товариством по викупі акцій, є договірними відносинами, а згідно зі ст.153 Цивільного кодексу України, договір вважається укладеним, коли між сторонами (у потрібній у належних випадках формі) досягнуто домовленості щодо всіх істотних умов договору, які визнані такими законом, а також відносно яких згідно із заявою однієї зі сторін повинно бути досягнуто згоди.

При викупі акціонерним товариством акцій необхідна воля двох сторін (акціонерного товариства й акціонера), спрямована на передачу права власності на акції акціонера у власність акціонерного товариства. Суттєвою умовою договору купівлі-продажу є ціна договору. Отже, при викупі акцій згідно зі ст.32 Закону України "Про господарські товариства" ціна акцій визначається за угодою сторін, тобто ні акціонер, ні акціонерне товариство не мають права в односторонньому порядку встановлювати ціну викупу акцій. Рішення про викуп

акцій є необхідною передумовою для укладення товариством договору про викуп акцій в акціонера.

Згода акціонера, в якого викупаються акції, необхідна, оскільки примус акціонера укласти угоду щодо викупу акцій може бути підставою для визнання такої угоди недійсною згідно зі ст.57 Цивільного кодексу України. Проте на практиці дуже часто органами управління акціонерного товариства виносяться рішення про викуп акцій в акціонера, який припинив трудові відносини з товариством. Але такі рішення органів управління акціонерного товариства про позбавлення акціонера права власності на належні йому акції у зв'язку із звільненням останнього є незаконним. Власник акцій має право вимагати усунення порушень своїх прав і відшкодування завданих цим збитків (ч.2 ст.48 Закону України "Про власність"). Законом передбачений обов'язок акціонера виконувати рішення загальних зборів (п. "а" статті 11 Закону України "Про господарські товариства"). Проте навіть загальні збори не мають права прийняти рішення, які протирічать законодавству України, в тому числі примусити акціонера укласти угоду по викупу акцій у випадках, коли акціонер не бажає відчувати належні йому акції.

Акціонер у строки, встановлені установчими зборами, але не пізніше року після реєстрації акціонерного товариства, зобов'язаний оплатити повну вартість акцій. При несплаті протягом 3 місяців після встановленого строку платежу акціонерне товариство має право реалізувати ці акції у порядку, встановленому статutom товариства (ст. 34 Закону). Але виникає питання, як можна реалізувати зазначені акції без розірвання договору купівлі-продажу акцій у встановленому цивільним законодавством порядку. На нашу думку, акціонерне товариство має право розірвати договір купівлі-продажу акцій тільки у судовому порядку або за згодою сторін. Крім того, такий договір може бути розірваний не тільки тоді,

коли випускаються акцій першої емісії, але й у наступних емісії.

Акціонерне товариство має право збільшувати статутний фонд, якщо всі раніше випущені акції повністю сплачені за вартістю не нижче номінальної. На нашу думку, збільшення статутного фонду може бути лише у випадках, не тоді коли акції оплачуються нижче номінальної вартості, а коли акції, оплачені повністю за ціною, визначеною договором купівлі-продажу акцій.

Загальні збори визнаються правомочними, якщо в них беруть участь акціонери, що мають відповідно до статуту товариства більш як 60 відсотків голосів. Дуже часто акціонерні товариства не можуть провадити загальні збори у зв'язку з відсутністю кворуму. Така ситуація, характерна для акціонерних товариств, які були створені у процесі приватизації державних підприємств, коли акції такого товариства продавалися за приватизаційні сертифікати й акціонерами товариства стали громадяни, які проживають по всій Україні і мають дуже малий процент акцій. Тому такі акціонери не бажають за свої кошти приїздити на загальні збори. Хоча участь в управлінні акціонерним товариством — це право, а не обов'язок акціонера, але дуже часто на практиці виникають ситуації, коли потрібно вирішити нагальні для діяльності товариства питання (призначення чи переобрання голови правління, затвердження договорів тощо). На нашу думку, акціонерним товариствам потрібно надати право скликати повторні збори і визначити правомочність повторних зборів товариств, коли на них присутні більше як 50 процентів голосів. Ця пропозиція є не нова. Така процедура проведення загальних зборів, передбачена законодавчими актами багатьох країн.

У цій статті були проаналізовані лише деякі питання створення та діяльності акціонерного товариства, але пропозиції, які зроблені, будуть сприяти вдосконаленню законодавства, зміцненню гарантій реалізації прав акціонерним товариством та його акціонерами.

И. Н. Кучеренко

Институт государства и права НАН Украины,
отдел проблем гражданского, трудового и предпринимательского права,
ул. Трехсвятительская, 4, Киев, 01001, Украина

ПРАВОВОЕ РЕГУЛИРОВАНИЕ СОЗДАНИЯ, ДЕЯТЕЛЬНОСТИ, РЕОРГАНИЗАЦИИ И ЛИКВИДАЦИИ АКЦИОНЕРНЫХ ОБЩЕСТВ

РЕЗЮМЕ

Сделаны теоретические обобщения и практические рекомендации по применению законодательства, которое регулирует деятельность акционерных обществ. Рекомендуются предложения по усовершенствованию законодательства: предлагается внести изменения в Закон Украины "О хозяйственных обществах" относительно использования термина "договор о совместной деятельности" вместо используемого в действующем законе термина "учредительный договор"; аргументировано излагается взгляд на содержание и цель договора о совместной деятельности. Вносятся предложения по корректированию указанного Закона в части разграничения используемых в нем терминов "акционер", "участник" и "член" акционерного общества. Вносится предложение о приведении положений Закона Украины "О хозяйственный обществах" относительно вкладов в уставный фонд акционерного общества в соответствии с положениями Закона Украины "О ценных бумагах и фондовой бирже" по этому вопросу.

Ключевые слова: акционерное общество, хозяйственные общества, права акционеров, акция, учредительный договор, договор о совместной деятельности, устав, уставный фонд акционерного общества.